

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Ó Попадинець Г., 2014

Обґрунтовується розуміння правової культури як важливого елемента правової системи України, системи правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу та відображають у правовій формі ступінь основних прав і свобод людини.

Ключові слова: філософія права, право, закон, правова культура, правосвідомість.

G. Popadynets

CORPORATE CULTURE IS AN IMPORTANT ELEMENT OF THE LEGAL SYSTEM UKRAINE

In the article the understanding of corporate culture is an important element of the legal system of Ukraine, as of the legal values that correspond to the level of judicial advancement achieved by the community and reflect in the legal form the degree of the fundamental rights and freedoms in Ukraine.

Key words: philosophy of law, law, legal culture, legal consciousness.

Г. Попадинець

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА КАК ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ УКРАИНЫ

Обосновывается понимание правовой культуры как важного элемента правовой системы Украины, системы правовых ценностей, что отвечают уровню достигнутого обществом правового прогресса и отображают в правовой форме степень основных прав и свобод человека.

Ключевые слова: философия права, право, закон, правовая культура, правосознание.

Постановка проблеми. Сьогодні наша країна переживає період реформування правової сфери. На часі дня переосмислення багатьох засадничих положень правового розвитку, інтеграції правової системи України у європейські міждержавні правові системи.

Саме сьогодні створилися сприятливі умови щодо критичного переосмислення методологічних основ дослідження правової культури, необхідності докорінного реформування правової реальності сучасної України. Тому теоретична розробка засад правового розвитку вимагає всебічного аналізу як національної правової культури, правових традицій, національного менталітету та правосвідомості українського народу, так і новітніх досягнень світової суспільно-правової думки.

Мета дослідження – розкрити роль правової культури як важливого елемента правової системи України, визначити її місце у системі правових цінностей.

Стан дослідження. Сучасні дослідження категорії “правова культура” здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні правознавці, як: С. Алексєєв, В. Бачинін, Д. Керімов, А. Козловський, М. Козюбра, М. Костицький, В. Нерсесянц, М. Патеї-Братасюк, О. Скаун та ін., в працях яких ця

категорія переосмислюється, подається її нова сутність. Тому ідея реформування правового життя на засадах національної духовної культури, національної свідомості, духу, цінностей тощо заслуговує на увагу.

Виклад основних положень. У перших роботах, присвячених правовій культурі, багато авторів розглядали її як результат діяльності людини та суспільства. Ленінградські дослідники вважали, що "...правова культура являє собою об'єктивовані результати правової діяльності суспільства загалом, державних і громадських організацій, трудових колективів, а також є відображенням правових явищ в свідомості людей" [8, с. 108–109]. Л. Г. Машуков акцентував увагу на тому, що правова культура зумовлена способом виробництва, соціально-політичними, духовними та іншими умовами. Автор розумів правову культуру як специфічний спосіб соціального управління, створений людьми, завдання якого – цілеспрямовано впливати на поведінку людей [7, с. 23].

Аналіз правничої літератури того часу свідчить, що у визначеннях правової культури акцентувалася увага на суб'єктивно-психологічних її складових, таких як рівень правових знань, розуміння права, як ідейно-правовий стан суспільства. У юридичній літературі радянського часу не існувало також єдиного погляду і на місце правової культури у правовій системі суспільства. Її ототожнювали з правовою надбудовою, розглядали як елемент правової свідомості, як складову правового виховання тощо.

В. Камінська і О. Ратінов зазначали, що правова культура – це система таких матеріалізованих ідеальних елементів, що належать до сфери дії права та відображаються у свідомості та поведінці людей. Складовими цього поняття були визначені: право, правові відносини, державні органи, організації з реалізації права, правова свідомість та правова поведінка [2]. М. Кейзеров, своєю чергою, вважаючи зазначені елементи недостатніми для визначення сутності правової культури, додав до них критерії політичної оцінки права і правової поведінки [3].

Отже, у радянську добу, правова культура визначалася як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображали головні правові цінності, формували правові погляди, знання та навички участі громадян у суспільно-правовому житті. Однією з характерних ознак стану суспільної думки у правовій сфері був авторитет законів та владних структур, довіра до них з боку населення. Особа у процесі свідомої діяльності отримувала правові знання та досвід, формувала свою правову свідомість та відповідні правові погляди. Правова культура характеризувалася власним способом реалізації соціально-правової діяльності людей, у процесі якої змінювалися взаємовідносини між ними і створювалися певні правові цінності.

Сьогодні, сформована за радянських часів доправова свідомість населення, посилюється умовами системної економічної і соціальної кризи українського суспільства. У масовій суспільній свідомості України, – зазначає М. Козюбра: "...продовжують домінувати уявлення про право виключно як про знаряддя політики, інструмент примусу, зведену в закон волю, якщо не якогось окремого пануючого класу, то принаймні керівної частини суспільства" [5, с. 29]. Тому радянська концепція правової культури потребує докорінного теоретичного та методологічного переосмислення на засадах гуманізму, визначальної ролі загальнолюдських цінностей, у контексті демократизації суспільства, національних цінностей, традицій тощо.

Сьогодні дослідження правової культури не зводиться лише до правосвідомості громадян суспільства, а визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у галузі регулювання суспільних відносин, яке забезпечується верховенством права у суспільному житті, правових принципів справедливості і гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі і гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності.

Зокрема, київські науковці М. В. Костицький і Б. Ф. Чміль розкривають сучасні філософсько-правові погляди на проблему дослідження правової культури [10]. Дослідники аналізують філософсько-правові аспекти, які становлять теоретико-методологічну основу правової культури, показують право як феномен культури, акцентують увагу на його гуманістичній природі. Правова культура розглядається ними, як феномен, що "...поєднує соціальні ідеали і практику, моральні та

правові цінності з практично корисною діяльністю щодо втілення в життя вимог законності” [10, с. 281]. Акцентують увагу на тому, що правова культура тісно пов’язана із загальною культурою народу, ґрунтується на її основних засадах і відображає рівень її розвитку. Тому “...завдання розвитку правової культури, – стверджують автори, – і є завданням запровадження в законодавство, у практику застосування закону всього того, що характеризує право як величезну соціальну цінність, явище загальнолюдської культури” [10, с. 281].

Правову культуру як “невід’ємну частину загальної культури, що становить систему правових цінностей...” (форм, норм, приписів та інститутів), розумінь і настанов, які відображають у правовій формі стан свободи і соціальних цінностей людства, суспільства, особи розглядає і О. Скакун [9, с. 648]. Науковець зосереджує увагу на динаміці правових культур, їх взаємозбагаченні. Показником такого прогресу є інститут прав людини, закріплений у міжнародних актах, а універсалізм прав людини – надбання правової культури людства [9, с. 685].

Як різновид загальної культури розглядає правову культуру Л. В. Авраменко. На її думку, правова культура складається з духовних і матеріальних цінностей, які належать до правової дійсності і не мають власної предметності. Творець, носій і реалізатор правової культури – особа. Правова культура – це спосіб діяльності і, в цьому розумінні, вона постає як спосіб мислення, норми і стандарти поведінки, включає лише те, що є прогресивним, соціально корисним і цінним [1, с. 162].

У контексті сказаного, Д. Керімов зазначає, що правова культура тисячами ниток пов’язана із загальною культурою. Вона безпосередньо визначає характер законодавства, зумовлює його адекватність історичному і національному духу народу, потребам і інтересам людей. Тобто правова культура створює умови для прогресу загальної культури [4, с. 358–359].

У загальній теорії права під правовою культурою розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

Щодо структури правової культури, то вона має складний характер, складовими якої можна вважати право, законодавство, правовідносини, правосвідомість, правотворчість, правореалізацію та інші елементи правової системи, що відображаються як у поведінці людини, так і в її свідомості.

Правова культура суспільства складається з таких найбільших правових утворень, як:

- система правових норм як особливих правил поведінки, що зовні відбиті у системі нормативно-правових актів та конкретизуючих їх актів індивідуального регулювання;
- сукупність правовідносин, тобто суспільних відносин, що врегульовані за допомогою правових норм і складаються з юридичних прав і обов’язків;
- сукупність суб’єктів права (фізичних, зокрема і посадових осіб, державних та інших організацій, соціальних груп, соціальних спільностей);
- правосвідомість – системи духовного відображення правової дійсності;
- режим законності і правопорядку – стану фактичної впорядкованості суспільних відносин, врегульованих за допомогою правових засобів [6, с.195].

На види правова культура поділяється за такими критеріями:

1. За суб’єктним складом:

- правова культура суспільства – охоплює усі правові явища у динаміці їх розвитку, характеризується та визначається станом загальної культури населення, якістю національного законодавства, існуванням гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, рівнем правосвідомості, станом правопорядку, законності та юридичної практики;
- правова культура окремих колективів або соціальних груп – своєрідне поєднання правової культури суспільства та правової культури окремих осіб, які утворюють ці колективи;
- правова культура особи – похідна від правової культури суспільства залежить від досвіду особи, рівня її освіти, наявності правових навичок і правомірної поведінки. Відповідно правова культура особи складається з правової свідомості, правових знань, правових переконань, правової поведінки, діяльності з реалізації норм права, правових почуттів та передбачає її соціально-правову активність, нетерпимість до протиправної діяльності.

2. За рівнями та глибиною пізнання правових явищ:

– побутова – характеризується невисоким рівнем узагальнення правових знань, які використовуються особами у повсякденному житті, у міру реалізації суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків;

– професійна, притаманна особам, які спеціально займаються правовою діяльністю, мають глибоке знання законодавства, правильне розуміння принципів права і механізму правового регулювання, професійне ставлення до права та практики його застосування;

– теоретична – формується у науковців-правознавців як сукупність наукових знань про сутність права, механізм правового регулювання.

Ці різновиди правової культури формуються у процесі правового виховання населення шляхом набуття позитивних уявлень, поглядів, цінностей, почуттів та емоцій.

3. За характером існування:

– відкрита, тобто така, що взаємодіє з іншими правовими культурами, сприймаючи її надбання;

– закрита – та, що уникає взаємодії з іншими правовими культурами, обмежуючись власними надбаннями як єдино правильними.

4. За характером прояву:

– зовнішня правова культура, змістом якої є юридична діяльність та її наслідки;

– внутрішня – особисті переконання, почуття та уявлення про правові категорії.

Традиційно правову культуру прийнято поділяти на дві окремі категорії: правову культуру особи і правову культуру суспільства.

Правова культура особи – це властивість, що характеризується загальною повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і умінням їх виконувати.

Структура правової культури особи включає:

– правову освіченість (інформованість) – знання правових норм (пізнавальний, інформаційний аспект), презумпція знання закону;

– поважне ставлення до права – переконаність у необхідності і соціальної корисності правових норм, “віра в право”, вироблення орієнтацій на правові цінності і настанови, на використання правових засобів задоволення потреб та інтересів;

– уміння підкорити свою діяльність вимогам правових норм – правомірно поводитися, реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки, користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими актами [9, с. 689].

Зміст правової культури особи включає:

- правосвідомість;

- правове мислення;

- правомірну поведінку;

- правову активність [9, с. 689].

Правова культура суспільства – це сукупність чинників, які характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності й правопорядку, структура якої є не лише багатоаспектною, а й багатогранною, яка складається з багатьох елементів.

Одним із них є досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту основних прав і свобод людини та громадянина. Показником такого стану необхідно вважати: наявність демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства, його відповідність міжнародним правовим стандартам у сфері прав людини; існування ефективних національних правових засобів та процедур для захисту конституційних прав і свобод; реальна можливість звернутися до міжнародних правових інституцій – Європейської Комісії з прав людини, Європейського Суду з прав людини.

Не менш важливим елементом правової культури суспільства є ступінь впровадження у практику суспільного і державного життя принципів верховенства права і правового закону. Важливим показником їх реалізації є обмеження державної влади правом, відповідність законам підзаконних нормативно-правових актів.

Однією із складових правової культури суспільства є і рівень правосвідомості громадян та посадових осіб, тобто ступінь засвоєння ними цінності права, основних прав і свобод, правових процедур вирішення конфліктів; знання права, поваги до нього, переконаності у необхідності дотримуватися приписів правових норм. Суспільна правосвідомість визначається масовістю правомірної поведінки, рівнем правового виховання, масштабами і якістю юридичної освіти. Вона охоплює сукупність усіх правових цінностей, створених людьми у правовій сфері. Високий рівень правової культури суспільства є однією з важливих ознак правової держави, яка ґрунтується передусім на принципах верховенства права і правового закону, поваги до основних прав і свобод людини та громадянина.

Важливим елементом правової культури є досконале як за формою, так і за змістом законодавство, яке повинно характеризуватися науковою обґрунтованістю, демократичною і гуманістичною спрямованістю, справедливістю, відсутністю прогалин і внутрішніх суперечностей, нечітких і двозначних тлумачень, правових приписів, використанням оптимальних методів, способів регулювання правових відносин тощо. Наявність законів, які не мають правового характеру, застарілих норм та норм, які порушують або обмежують права і свободи громадян, закріплюють свавілля держави, свідчать про низький рівень правової культури.

Чи не найважливішим елементом правової культури є стан законності у суспільстві, важливими критеріями якого є ступінь правового закріплення вимог законності у системі законодавства, реальність їх здійснення. Для забезпечення законності важливо, щоб у суспільстві ефективно функціонувала система правової освіти та виховання населення, зокрема державних службовців.

Як своєрідний феномен, правова культура є формою відтворення національних правових інститутів – державності, правової системи, правопорядку тощо, є засобом збагачення цих інститутів, зокрема і за рахунок запозичення правових цінностей інших націй. Відповідно основні функції правової культури передбачають збереження духовних цінностей у галузі права, їх засвоєння майбутніми поколіннями, постійне підвищення рівня правової свідомості населення. Правова культура визначає принципи правової поведінки особи та систему правових цінностей, ідеалів, правових норм, які забезпечують єдність і взаємодію правових інститутів та організацій у суспільстві.

Одним із важливих елементів високого рівня правової культури суспільства є ефективність роботи правозастосовних, зокрема правоохоронних, органів – суду, прокуратури, органів внутрішніх справ тощо.

Не менш важливим є і стан розвитку юридичної науки, ступінь залучення вчених-юристів до розроблення проектів нормативно-правових актів і удосконалення їхнього змісту, програм боротьби зі злочинністю. Це обумовить здатність юридичної науки істотно впливати на сприйняття передового правового досвіду, який включає здобутки як національної правової системи, так і правових систем інших країн. Особливого значення при цьому набуває засвоєння історичного досвіду правового регулювання (правові пам'ятки, правові традиції, звичаї, доктрини).

Правова культура виконує в суспільстві і певні функції, а саме:

- пізнавальну, – спрямовану на оволодіння особою правовими знаннями, формування власних переконань з метою правильного їх застосування у практичній діяльності та набуття навичок правового мислення;
- регулятивну, яка забезпечує відповідність поведінки особи правовим приписам на підставі отриманих правових знань і відповідних правових переконань особи чи колективу;
- ціннісно-нормативну, – спрямовану на визначення стану законності і правопорядку у державі з погляду реалізації суб'єктами правових відносин чинного законодавства;
- комунікативну, яка дає змогу особі на підставі набутих знань зорієнтуватися у правовому просторі з метою забезпечення безконфліктного співіснування з іншими суб'єктами;
- прогностичну, яка дає змогу прогнозувати розвиток чинного законодавства, правових інститутів у державі;

– виховну, яка забезпечує свідоме та поважне ставлення особи до вимог чинного законодавства.

Висновки. Отже, правова культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші соціальні цінності. Як одне з культурних надбань людства, вона має постійно вдосконалюватись з метою забезпечення гармонійного та прогресивного розвитку суспільства й окремих осіб. І навпаки, прогресивний розвиток суспільства безпосередньо повинен впливати на рівень його правової культури. Складовими цього прогресу є створення та охорона правових цінностей, що забезпечують безконфліктне існування суспільства; запобігання протиправній діяльності суб'єктів суспільних відносин тощо.

1. Авраменко Л. В. *Теорія держави і права* / Л. В. Авраменко. – Харків: СПД ФО Ванячук Н. – М., 2004. – 287 с. 2. Каминская В. И. *Правосознание как элемент правовой культуры* / В. И. Каминская, А. Р. Ратинов // *Правовая культура и вопросы правового воспитания: сб. науч. тр.* – М., 1974. – 202 с. 3. Кейзеров Н. М. *Политическая и правовая культура. Методологические проблемы* / Н. М. Кейзеров – М.: Юрид. лит., 1983. – 231 с. 4. Керімов Д. А. *Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права)* / Д. А. Керімов. – М.: Аванта, 2000. – 560 с. 5. Козюбра М. *Право як явище культури* / М. Козюбра // *Право та культура: теорія і практика. Міжнар. наук.-практ. конф. 15–16 травня 1997 р.* – К.: МП Леся, 1997. – С. 28–30. 6. Кравчук М. В. *Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб.* / М. В. Кравчук. – Тернопіль: Картолани, 2002. – 247 с. 7. Машиуков Л. Г. *Правовая культура как фактор формирования и развития социалистического образа жизни* / Л. Г. Машиуков // *Научный коммунизм: вопросы теории и практики: сб. ст.* – М., 1983 – С. 23–28. 8. Моралев К. *Социальное планирование и проблемы правового воспитания* / К. Моралев, Р. Могилевский, В. Орехов, А. Перфильев, Ю. Суслов // *Человек и общество (социальные проблемы права).* – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – С. 107–111. 9. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч.* / О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с. 10. *Філософія права / за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля.* – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 334 с.